

22. СЛОВОРЕД

22.1. НЕУТРАЛЕН И СТИЛИСТИЧНО МАРКИРАН СЛОВОРЕД

Използваме традиционния термин **словоред**, въпреки че някои по-нови граматичи предпочитат да говорят за **разположение на езиковите елементи**, имайки пред вид, че думите нямат поведение на напълно самостоятелни единици, а се свързват помежду си в синтагми, от които някои са неделими, а в други е възможно да се вмъкне една или повече думи.

Изреченска перспектива

Словоредът в сръбски е значително по-свободен от езици, каквито са английският и френският. Някои вариации са съвсем свободни, без оказване влияние върху значението, напр.: *Orkestar nije nikada ovako glasno svirao = Orkestar nikada nije ovako glasno svirao = Orkestar nije nikada svirao ovako glasno* (Оркестърът никога не е свирел толкова високо) и т.н. Все пак, по-често се случва промяната на словоредата да доведе до промяна на онова, което се нарича изреченска (функционална) перспектива, т.е. в отношението между дадената и новата информация (темата и ремата, предмета и коментара). Обикновено тогава можем да отделим един словоред като **неутрален**, стилистично немаркиран, а различните от него словореди се използват само когато трябва да се придаде емоционална окраска на изказа или специално да се подчертае някоя част от изречението. Такова подчертаване (**фокусиране**) най-често се постига чрез поставяне на

въпросния елемент на края на изречението (тъй като новата информация стои след дадената), но и в началото на изречението за онези елементи, които които при неутралното разположение не се намират в началото (в говора такива елементи ще бъдат по-силно подчертани, т.е. върху тях ще падне логическото ударение на изречението).

22.2. РАЗПОЛОЖЕНИЕ НА ПОДЛОГА, ДОПЪЛНЕНИЕТО И СКАЗУЕМОТО

Най-честото разположение: П + С + Д

Ако разгледаме разположението на подлога (П), сказуемото (С) и прякото допълнение (Д), по принцип са възможни всички шест пермутации, благодарение на това, че подлогът се различава от допълнението по падеж (виж 5.2). Най-често е все пак неутралното разположение П + С + Д, напр. *Dečaci vole košarku* (Момчетата обичат баскетбол). Словоредът Д + П + С или П + Д + С би се употребил с цел контрастиране на сказуемото, напр.:

Košarku dečaci vole / Dečaci košarku vole (, a gimnastiku rade jer je obavezna). (Баскетбол момчетата обичат / Момчетата баскетбол обичат(, а гимнастика правят, защото е задължителна))

Словоредът Д + С + П би служил да се подчертае подлогът:

Košarku vole dečaci (, ali ne i devojčice). (Баскетбол обичат момчетата(, но не и момичетата))

Сказуемото може да се подчертае чрез поставянето му в началото на изречението (С + П + Д):

Vole dečaci košarku (, zašto misliš da je ne

vole?). (Обичат момчетата баскетбол(, защо мислиш, че не го обичат?))

Словоредът С + Д + П (*Vole košarku dečaci* (Обичат баскетбол момчетата)) би могъл да се появи като по-рядък, стилистично маркиран вариант на предишния.

22.3. МЯСТО НА ПОДЛОГА

Подлог след глагола

Подлогът стои СЛЕД глагола, ако представлява нова информация (рема):

Zvala te je neka žena. (По телефона те търсеше някаква жена)

Sutra ročinje proleće. (Утре започва пролетта)

(Словоредът *Proleće počinje sutra* (Пролетта започва утре) би посочвал, че събеседникът ни знае, че пролетта е на прага, но не знае кой ден започва).

Подлогът е винаги СЛЕД глагола, означаващ казване или мислене в изречения, предшествани от пряка реч или цитат, напр.:

Jeste li žedni? - upita domaćica. (Жадни ли сте? - попита домакинята)

Čovek ne živi samo od hleba, kaže Biblija.

(Човек не живее само с хляб, казва Библията (Матей, 4:4; Лука, 4:4))

22.4. МЯСТО НА ДОПЪЛНЕНИЕТО

Допълнение пред глагола

Обектът стои ПРЕД глагола, ако представлява дадена

информация (тема), т.е., ако за него вече е станало дума:
Papire će rokupiti čistačica. (Хартиите ще събере чистачката)

(= отговор на въпроса *Šta će biti s papirima?* (Какво ще стане с хартиите?)) Неутралният словоред *Čistačica će rokupiti papire* (Чистачката ще събере хартиите) би бил отговор на въпроса *Šta će uraditi čistačica?* (Какво ще направи чистачката?) Виж и 9.10.1.

Пряко и непряко допълнение

Ако към един и същ глагол се отнасят и пряко, и непряко допълнение, на първо място е онова, което е по-кратко:

Šaljem rukopis uredniku književne revije „Stvarnost“. (Изпращам ръкописа на редактора на литературното списание „Стварност“)

Šaljem uredniku rukopis mog neobjavljenog romana. (Изпращам на редактора ръкописа на моя непубликуван роман)

22.5. МЯСТО НА ЛИЧНОТО МЕСТОИМЕННИЕ

Личното местоимение в случай на фокусиране може да остане на едно и също място по отношение на глагола, но форма без ударение се заменя с форма с ударение (виж 7.1.1):

Ne vidim ga. (Не го виждам)

Ne vidim njega (nego nekog drugog). (Не виждам него(, а някой друг))

Ja ga ne vidim. (Аз не го виждам)

Ja njega ne vidim (ali vidim tebe). (Него не виждам(, но виждам теб))

Местоимението с ударение, за разлика от това без ударение, може да стои в началото на изречението:

Nisu mi ništa rekli. (Не ми казаха нищо)
Meni nisu ništa rekli (а možda su rekli drugima). (На мен не ми казаха нищо(, а може би са казали на другите))

22.6. МЯСТО НА ПРИЛАГАТЕЛНОТО

Прилагателното в именното сказуемо може да стои в началото на изречението, ако е специално подчертано, и тогава върху него пада логическото ударение на изречението:

Čudni su ljudi ti Kinezi. (Странни хора са китайците)

(по-силно и по-експресивно от: *Kinezi su čudni ljudi* (Китайците са странни хора)).

Прилагателно след съществителното

Прилагателното като определение в днешния език почти винаги предшества съществителното. Само в по-стари и поетични текстове откриваме обратно разположение, напр. *Kosturnica strašna i porazom slavna* (Костница страшна и с поражение славна) (стих на Милан Ракич) или *Hleb naš nasušni daj nam danas* (Хляба наш насъщен дай ни днес) (из молитвата „Отче наш“). Освен това, прилагателното стои след името, когато е прозвище на исторически личности, напр. *Plinije Stari* (Плиний Стари), *Dušan Silni* (Душан Силни), *Katarina Velika* (Екатерина Велика).

Взаимно положение на прилагателните

В низ от няколко прилагателни към едно и също

съществително прилагателното с неопределена форма предшества това с определена, качествените прилагателни стоят преди относителните, а прилагателните със значение на по-тясно поделяне предшестват онези, които изказват по-общо понятие: *moderan italijanski školski brod* (модерен италиански учебен кораб); *poznata beogradska operna pevačica* (известна белградска оперна певица).

22.7. МЯСТО НА МЕСТОИМЕНИЯТА-ПРИЛАГАТЕЛНИ

Местоименията-прилагателни стоят пред съществителните (*neki mladić* (някой си (един) младеж)) и пред определенията (*neki mršavi mladić* (един слаб младеж)). След съществителните стоят само притежателните местоимения в звателен падеж:

Slušaj, prijatelju moj! (Слушай, приятелю мой!)

Oče naš koji si na nebesima... (Отче наш, който си на небесата...)

Взаимно положение на местоименията

В групите от по две или три местоимения най-близо до съществителното са притежателните местоимения, пред тях са показателните, въпросителните и неопределените, а пред тях местоимението *sav* (вес, цял) или прилагателното *ceo* (цял): *ovo tvoje delo* (това твое дело; тази твоя творба); *o kakvoj mojoj grešci govoriš?* (за каква моя грешка говориш?) *neki vaši prijatelji* (някои ваши приятели); *sva naša ljubav* (всичката (цялата) ни любов); *ceo taj njihov program* (цялата тяхна програма) и подобни.

22.8. МЯСТО НА ЧИСЛИТЕЛНИТЕ

Редното числително стои пред съществителното (*peti razred* (пети клас); *treća ulica levo* (третата улица вляво)) и пред определението (*prva bračna noć* (първата брачна нощ); *treći svetski rat* (третата световна война)). След имена на владетели стои в съчетания като *Petar Prvi* (Петър Първи), *Napoleon Treći* (Наполеон Трети). В книгите обикновено се пише *Poglavlje šesto* (Глава шеста), *Pevanje jedanaesto* (Песен единайсета), *na strani sto dvadeset prvoj* (на страница сто двадесет и първа)⁷⁹ и подобни, а в говоримата реч е по-обичайно *šesto poglavlje* (шеста глава), *jedanaesto pevanje* (единайсета песен), *na sto dvadeset prvoj strani* (на сто двадесет и първа страница).

22.9. МЯСТО НА АТРИБУТИВНИТЕ ДОПЪЛНЕНИЯ

Атрибутивните допълнения или предложно-падежните конструкции по правило стоят след съществителното, към което се отнасят: *putovanje drumom* (пътуване по шосе); *čovjek proverenog ukusa* (човек с проверен вкус); *obrada na kompjuteru* (обработка на компютър); *Univerzitet u Novom Sadu* (Университетът в Нови Сад).

22.10. МЯСТО НА НАРЕЧИЕТО

Наречието стои предимно пред глагола (*On mnogo zarađuje* (Той много изкарва (печели))); *Motor sada lepo radi*

⁷⁹ Също и с бройно числително: *na strani sto dvadeset jedan* (на страница сто двадесет и едно), респективно *na strani 121*.

(Двигателят сега добре работи); *Vrata se teško otvaraju* (Вратата трудно се отваря)) и пред прилагателното (*Emisija je vrlo zanimljiva* (Предаването е много интересно)).

Положението след глагола е задължително при въпроси с енклитиката *li*, напр.:

Zarađuje li on mnogo? (Изкарва ли той много?)

Това важи и за конструкцията *da li* (виж 9.2), напр. *Da li on mnogo zarađuje?*

В отрицателното изречение по-често е положението след глагола: (*On ne zarađuje mnogo* (Той не изкарва много), но и *On mnogo ne zarađuje* (Той много не изкарва)).

Обстоятелствени пояснения

Обстоятелствените пояснения стоят след глагола (*Viđamo se svakog dana* (Виждаме се всеки ден); *Saslušao sam ih s velikom pažnjom* (Изслушах ги с голямо внимание)), освен ако не са специално подчертани (*Svakog dana se viđamo* (Всеки ден се виждаме); *S velikom pažnjom sam vas saslušao* (С голямо внимание ви изслушах)).

22.11. МЯСТО НА ЕНКЛИТИКИТЕ

Както споменахме в 3.3.3.3, енклитиката по принцип стои на второ място в изречението, след първата дума с ударение, респективно след първата синтагма с ударение, напр.:

Predsednik je razuman čovek. (Председателят е разумен човек)

Predsednik Privredne komore Beograda je razuman čovek. (Председателят на Стопанската камара на Белград е разумен

човек)

22.11.1. Енклитиката може да се вмъкне и в отделни синтагми, така че да застане след първата дума. Това се случва предимно след местоимения-прилагателни или след наречия, напр.:

Taj *mi* raspored ne odgovara (= Taj raspored *mi* ne odgovara). (Това разписание не е съобразено с мен)

Svaki *će* kandidat morati da polaže test (= Svaki kandidat *će* morati...). (Всеки кандидат ще трябва да издържи тест)

Samo *se* iz Niša niko nije prijavio. (Само от Ниш не се записа никой)

След по-дълго обстоятелствено пояснение не може да се появи енклитика, защото на това място е пауза (виж по-долу 22.11.3, подточка б), а заставка след следващата дума с ударение:

Ћudnim slučajem okolnosti, iz Niša *se* niko nije prijavio. (По странно стечение на обстоятелствата, от Ниш никой не се записа)

Множество възможни решения

22.11.2. Независимо от това, дали е спомагателен глагол или местоимение без ударение, енклитиката се стреми да не остане прекалено далеч от сказуемото. Поради това, понякога в едно и също изречение са възможни две, три или повече положения на енклитиката:

Ova *mi* neostvarena čežnja pruža inspiraciju za nove rokušaje. (Този неосъществен копнеж му предлага вдъхновение за нови опити)

Ova neostvorena čežnja *mu* pruža inspiraciju za nove pokušaje.

Ova neostvorena čežnja pruža *mu* inspiraciju za nove pokušaje.

Zbog nepažnje *je* u vašim vozilima često dolazilo do požara. (Поради невнимание, във вашите коли често възникваше пожар)

Zbog nepažnje, u vašim *je* vozilima često dolazilo do požara.

Zbog nepažnje, u vašim vozilima *je* често dolazilo do požara.

Zbog nepažnje, u vašim vozilima често *je* dolazilo do požara.

Ограничения за енклитиката

22.11.3. Освен че, както е по дефиниция, не може да стои на първо място в изречението, за енклитиката съществуват още няколко ограничения:

Не много далеч от глагола

а) Тя може да застане най-късно след глагола, а не по-далеч към края на изречението, напр., както е в примера по-горе *Ova neostvorena čežnja pruža mu inspiraciju...*, но не **Ova neostvorena čežnja pruža inspiraciju mu...*

Не след пауза

б) Не може да застане след пауза (особено онази, която при писане е отбелязана със запетая или тире), нито след вметнато изречение:

**Ova vlada, dragi moj, je svakome omogućila pristojan život* (трябва: *...svakome je omogućila pristojan život*). (Това правителство, драги мой, на всекиго

осигури приличен живот)

*Uvoz luksuzne robe – ali i nekih sirovina – *se* svodi na minimum (трябва: ...svodi *se* na minimum). (Вносът на луксозни стоки – но и на някои суровини – се свежда до минимум)

*Vaš direktor, dozvolite da kažem, *je* pravi primer rasejanog profesora (трябва: ...pravi *je* primer...). (Вашият директор, позволете да кажа, е истински пример за разсеян професор)

След относителна или въпросителна дума

в) Ако в изречението има относително местоимение, въпросително местоимение или друга въпросителна дума, енклитиката винаги застава непосредствено след нея:

Srušili su spomenik *koji je* puna dva veka bio simbol ovog grada. (Събориха паметника, който цели два века беше символ на този град)

Ko će pod ovim uslovima želeti da putuje?

(Кой при тези условия ще иска да пътува?)

Noću da znam *zašto me* niko nije obavestio šta se događa. (Искам да знам защо никой не ме уведоми [за това] какво става)

След съюза

г) Енклитиката стои след съюзите – подчинителни и съчинителни, напр.:

Čuo sam *da te* u Beogradu mnogo hvale. (Чух, че в Белград много те хвалят)

Stan vam ustupam, *jer ću* cele iduće godine biti u inostranstvu. (Апартамента ви го

предоставям, защото през цялата следваща година ще бъда в чужбина)
Raspisali smo konkurs, *ali se* niko nije javio.
(Обявихме конкурс, но никой не се яви)
Igraо je slabo, *pa ga* više neće ni pozivati u reprezentaciju. (Игра слабо, затова повече няма и да го поканят в националния отбор)

От това правило правят изключение съюзите *i*, *a* и *ni*, след които не може да стои енклитика (вместо последния се употребява *niti*):

Drugovi su čuli da si tu *i* raduju *se*
(Приятелите чува, че си тук и се радват) (не е възможно: **i se raduju*).

Nataša nema mobilni telefon, *a* treba *joj*
(Наташа няма мобилен телефон, а ѝ трябва) (не е възможно: **a joj treba*).

Natašina baka nema mobilni telefon, *niti* *joj* treba
(Бабата на Наташа няма мобилен телефон, а и не (нито [пък]) ѝ трябва) (не е възможно: **ni joj treba*, **ni treba joj*).

Групи енклитики

22.11.4. Ако в рамките на едно просто изречение се появят две, три или четири енклитики, те се групират, т.е. винаги застават една след друга. При това разположението е следното. Енклитиката *li* застава пред останалите:

Na grani je gavran, vidiš *li* *ga*? (На клона има гарван, виждаш ли го?)

Gde *li* *su* моје наоџаре? (Къде ли са ми очилата?)

Глаголните енклитики, освен глаголното *je* (виж 7.1.1), застават преди местоименните:

Da je tu, video *bih ga*. (Ако беше тук, щях да го видя)

Da *li sam ih* ја upoznao? (Запознах ли се с тях?/ Опознах ли ги?)

Maločas *smo se* vratili. (Току-що се върнахме)

Глаголното *je* застава след местоимението; това важи и за *se*, което е възникнало чрез контрахиране на *se + je* (виж 9.6.4):

Videla *me je*. (Видя ме)

Ko *li nam je* pisao? (Кой ли ни е писал?)

Predstava *im se* dopala. (Представлението им хареса)

Датив – генитив - акузатив

Сред местоименните енклитики датив застава пред генитив и пред акузатив (към акузатив спада и възвратното местоимение *se*):

Ima kolača, daću *ti ih* malo (Д + Г) (Има сладкиши, ще ти дам малко от тях)

Mного *nam ga je* žao (Д + Г) (Много ни е жал за него/ Много съжаляваме за него)

To su Markove knjige, on *ti ih* poklanja (Д + А) (Това са книгите на Марко, той ти ги подарява)

Otkud njemu pismo, ko *mu ga je* doneo? (Д + А) (Откъде писмо до него, кой му го е донесъл?)

Генитив стои пред акузатив:

Ne želim to imanje, davno *sam ga se* odreкао. (Не искам този имот, отдавна съм се отказал от него)

22.11.5. Четири последователни енклитики са възможни само ако имаме *li*, глаголна енклитика и две местоименни в различни падежи:

Ne znam da *li sam joj se* dopao. (Не знам дали ѝ се харесах)

Gde su naočare, ko *li mi ih je* uzeo? (Къде са очилата, кой ли ми ги е взел?)

22.12. МЯСТО НА ИЗРЕЧЕНИЯТА

За разположението на простите изречения в сложното виж в разделите за съответните видове изречения (от 21.3 нататък).